

MASHA GESSEN

ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΔΙΧΩΣ ΠΡΟΣΩΠΟ

ΠΟΥΤΙΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

MASHA GESSEN

ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ ΠΟΥΤΙΝ
Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΔΙΧΩΣ
ΠΡΟΣΩΠΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΤΙΤΙΝΑ ΣΠΕΡΕΛΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ντοκουμέντα-Βιογραφίες

Masha Gessen, *The man without a face. The unlikely rise of Vladimir Putin*

Μετάφραση: Τιτίνα Σπερελάκη

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-διορθώσεις: Μαρίνα Κολιτσοπούλου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, ηλεκτρονικό μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright© Masha Gessen, 2012

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2011

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα

από τις εκδόσεις Riverhead Books / Penguin Group, Νέα Υόρκη, 2012

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Ιούνιος 2012

ΚΕΤ 7931 ΚΕΠ 474/12

ISBN 978-960-16-4589-6

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
ΕΝΑ. Πρόεδρος κατά τύχη	21
ΔΥΟ. Ο εκλογικός πόλεμος	37
ΤΡΙΑ. Η αυτοβιογραφία ενός νταή	63
ΤΕΣΣΕΡΑ. Μια φορά κατάσκοπος	100
ΠΕΝΤΕ. Ένα πραξικόπημα και μια σταυροφορία	139
ΕΞΙ. Το τέλος ενός μεταρρυθμιστή	177
ΕΠΤΑ. Όταν πέθαναν τα μέσα ενημέρωσης	196
ΟΚΤΩ. Το ξήλωμα της δημοκρατίας	236
ΕΝΝΕΑ. Η κυριαρχία του τρόμου	264
ΔΕΚΑ. Ακόρεστη απληστία	301
ΕΝΤΕΚΑ. Επιστροφή στην ΕΣΣΔ	347
Επίλογος: Μια εβδομάδα του Δεκέμβρη	361
Ευχαριστίες	387
Σημειώσεις	389
Ευρετήριο	417

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ξύπνησα επειδή κάποιος με ταρακουνούσε. Η Κέιτ έμοιαζε τρομοκρατημένη. «Κάτι λένε στο ραδιόφωνο για την Γκαλίνα», ψιθύρισε. «Και για ένα όπλο. Νομίζω... δεν καταλαβαίνω».

Σηκώθηκα και πήγα σκοντάφτοντας στο μικρό κουζινάκι όπου η Κέιτ έφτιαχνε πρωινό ακούγοντας Έχο Μοσχβί, το καλύτερο ραδιόφωνο ειδήσεων και λόγου της χώρας. Ήταν ένα σαββατιάτικο πρωινό, ασυνήθιστα φωτεινό και ψυχρό για μοσχοβίτικο Νοέμβρη. Και δεν ανησυχούσα καθόλου: για κάποιο λόγο, ο φόβος της Κέιτ δεν με είχε εντυπωσιάσει. Ό,τι κι αν είχε ακούσει –ή είχε νομίσει, με τα φτωχά ρωσικά της, πως είχε ακούσει– μπορούσε κάλλιστα να είναι η αρχή άλλης μιας σπουδαίας ιστορίας. Ως βασική ανταποκρίτρια του κορυφαίου ειδησεογραφικού περιοδικού της Ρωσίας, *Ιτόγκι*, αισθανόμουν πως όλες οι σπουδαίες ιστορίες αποτελούσαν τσιφλίκι μου. Και υπήρχαν πολλές σπουδαίες ιστορίες. Σε μια χώρα που επινοούσε τον εαυτό

της, κάθε πόλη, κάθε οικογένεια και κάθε θεσμός αποτελούσε, κατά μία έννοια, αχαρτογράφητο έδαφος. Ήμασταν στο 1998. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ουσιαστικά κάθε άρθρο που είχα γράψει ήταν και μια ιστορία που κανείς δεν είχε ξαναπεί: περνούσα σχεδόν το μισό μου χρόνο εκτός Μόσχας, ταξιδεύοντας σε περιοχές συρράξεων και χρυσωρυχεία, σε ορφανοτροφεία και πανεπιστήμια, σε εγκαταλελειμμένα χωριά και ραγδαία αναπτυσσόμενες πετρελαϊκές πόλεις, γράφοντας την ιστορία τους. Το περιοδικό, που το χρηματοδοτούσε ο ίδιος μεγιστάνας που χρηματοδοτούσε και το Έχο Μοσκβί, με αντάμειβε με το να μη θέτει ποτέ υπό αμφισβήτηση το πολυδάπανο ταξιδιωτικό μου πρόγραμμα και αναφέροντας συχνά τις ιστορίες μου στο εξώφυλλο.

Με άλλα λόγια, ήμουν από εκείνους τους νέους ανθρώπους που στη δεκαετία του 1990 είχαν κερδίσει τα πάντα. Πολλοί άλλοι, μεγαλύτεροι ή μικρότεροι από μένα, είχαν πληρώσει ακριβιά το μεταβατικό στάδιο. Η παλιότερη γενιά είχε χάσει τις οικονομίες της από τον υπερπληθωρισμό και την ταυτότητά της από την ολοφάνερη καταστροφή όλων των σοβιετικών θεσμών. Η νεότερη γενιά μεγάλωνε στη σκιά του φόβου και, συχνά, της αποτυχίας των γονιών της. Εγώ όμως ήμουν είκοσι τεσσάρων χρονών όταν κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση και μαζί με τους συνομηλίκους μου είχαμε περάσει τη δεκαετία του 1990 εφευρίσκοντας τη σταδιοδρομία μας κι αυτά που θεωρούσαμε συνήθειες και θεσμούς μιας νέας κοινωνίας. Παρ' όλο που στη Ρωσία το βίαιο έγκλημα έδειχνε να γίνεται ενδημικό, εμείς νιώθαμε ασφαλείς κατά έναν παράδοξο τρόπο: παρατηρούσαμε και πότε πότε περιγράφαμε τον εγκληματικό υπόκοσμο χωρίς ποτέ να νιώθουμε πως θα μπορούσε να επηρεάσει τη ζωή μας. Επιπλέον, ήμουν βέβαιη πως τα πράγματα μόνο προς το καλύτερο θα μπορούσαν να πάνε. Πρόσφατα είχα αγο-

ράσει ένα ερειπωμένο παλιό διαμέρισμα κοινοβιακού τύπου, από τη σοβιετική εποχή, στην καρδιά της Μόσχας και τώρα το ανακαίνιζα προτού εγκαταλείψω το διαμέρισμα που νοίκιαζα μαζί με την Κέιτ, μια Βρετανίδα συντάκτρια που δούλευε σ' ένα έντυπο της πετρελαϊκής βιομηχανίας. Έβλεπα τον εαυτό μου να ξεκινάει οικογένεια σ' εκείνο το καινούριο διαμέρισμα. Κι εκείνο το συγκεκριμένο Σάββατο, είχα ραντεβού με τον εργολάβο για να διαλέξουμε είδη μπάνιου.

Η ΚΕΪΤ ΕΔΕΙΞΕ ΤΟ ΡΑΔΙΟΚΑΣΕΤΟΦΩΝΟ σαν να ήταν πηγή τοξικών ουσιών και με κοίταξε ερωτηματικά. Η Γκαλίνα Σταροβόιτοβα, το όνομα της οποίας έλεγε και ξανάλεγε ο εκφωνητής, ήταν μέλος της Κάτω Βουλής, μια από τις γνωστότερες πολιτικούς της Ρωσίας και φίλη μου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, όταν η αυτοκρατορία παράπαιε στο χείλος της καταστροφής, η Σταροβόιτοβα, εθνογράφος στο επάγγελμα, έγινε ακτιβίστρια υπέρ της δημοκρατίας και η πιο εξέχουσα εκπρόσωπος του λαού του Ναγκόρνο Καραμπάχ, αρμενικού θύλακα στο Αζερμπαϊτζάν, ο οποίος ήταν τότε βυθισμένος στην πρώτη από τις πολλές εθνοτικές συγκρούσεις που έμελλε να σημαδέψουν τη διάλυση του ανατολικού μπλοκ. Η εμφάνισή της στο προσκήνιο, όπως και άλλων ακαδημαϊκών και πολιτικών, είχε γίνει αστραπιαία. Παρ' όλο που από μωρό ζούσε στο Λένινγκραντ, ο λαός της Αρμενίας την είχε επιλέξει για να τον εκπροσωπήσει στο πρώτο σχεδόν δημοκρατικά εκλεγμένο Ανώτατο Σοβιέτ και είχε καταλάβει το αξίωμα το 1989 με συντριπτική πλειοψηφία. Στο Ανώτατο Σοβιέτ έγινε αρχηγός της Διαπεριφερειακής Ομάδας, μιας φιλοδημοκρατικής παράταξης στην ηγεσία της οποίας περιλαμβάνονταν επίσης ο Αντρέι Σάχαροφ και ο Μπορίς Γέλτσιν. Μόλις ο Γέλτσιν

εξελέγη πρόεδρος της Ρωσίας το 1990 –μια θέση που εκείνη την εποχή ήταν μάλλον τυπική και συμβολική–, η Γκαλίνα έγινε η πιο στενή του σύμβουλος, επίσημα για εθνοτικά θέματα και ανεπίσημα για όλα τα άλλα, συμπεριλαμβανομένης της επιλογής των μελών της κυβέρνησης. Το 1992, ο Γέλτσιν σκεφτόταν να διορίσει την Γκαλίνα υπουργό Άμυνας· ένας τέτοιος διορισμός, ενός απλού πολίτη, και μάλιστα γυναίκας, με απόψεις που άγγιζαν τα όρια του πασιφισμού, θα αποτελούσε σπουδαία χειρονομία κατά το κλασικό γελτσινικό στίλ των αρχών της δεκαετίας του 1990, ένα μήνυμα πως στο εξής τίποτα δεν θα ήταν το ίδιο στη Ρωσία, ίσως και σ’ ολόκληρο τον κόσμο.

Ότι τίποτα δεν θα ήταν πια το ίδιο ήταν η ουσία της ατζέντας της Γκαλίνα, μιας ατζέντας ριζοσπαστικής ακόμα και με βάση τα πρότυπα των φιλοδημοκρατικών ακτιβιστών των αρχών της δεκαετίας του ενενήντα. Ως μέλος μιας μικρής ομάδας δικηγόρων και πολιτικών, προσπάθησε ανεπιτυχώς να παραπέμψει σε δίκη το Κομμουνιστικό Κόμμα της ΕΣΣΔ. Συνέταξε ένα νομοσχέδιο για τη λουστράτσιγια (κάθαρση), μια λέξη που προέρχεται από τα λατινικά και είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ για να υποδηλώσει τη διαδικασία απαγόρευσης στα παλιά μέλη του Κόμματος και της μυστικής αστυνομίας να καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα. Το 1992, έμαθε πως η ΚGB είχε ανασυστήσει μια εσωτερική κομματική οργάνωση – παραβιάζοντας κατάφωρα το διάταγμα που είχε εκδώσει ο Γέλτσιν μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αυγούστου του 1991, βάσει του οποίου το Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα έβγαινε εκτός νόμου. Σε μια δημόσια συγκέντρωση τον Ιούλιο του 1992 προσπάθησε να αντιπαρατεθεί στον Γέλτσιν με βάση αυτό το γεγονός, εκείνος όμως απέρριψε σκαιότατα τις αιτιάσεις της, σηματοδοτώντας το τέλος της σταδιοδρομίας της Γκαλίνα στην

κυβέρνησή του αλλά και την αρχή της δικής του ολοένα και πιο συμφιλιωτικής τάσης απέναντι στις μυστικές υπηρεσίες και τους πολλούς αρτηριοσκληρωτικούς κομμουνιστές που παρέμεναν στην εξουσία ή στις παρυφές της. Μετά την εκδίωξή της από την κυβέρνηση, η Γκαλίνα έκανε μια αποτυχημένη προσπάθεια να προωθήσει το νομοσχέδιο για την κάθαρση, και στη συνέχεια εγκατέλειψε εντελώς τη ρωσική πολιτική σκηνή πηγαίνοντας στις Ηνωμένες Πολιτείες, πρώτα στο Ινστιτούτο για την Ειρήνη, στην Ουάσιγκτον, και μετά για να διδάξει στο Πανεπιστήμιο Μπράουν.

ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΠΟΥ ΕΙΔΑ ΤΗΝ ΓΚΑΛΙΝΑ, δεν μπορούσα να τη δω: την έκρυσαν εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι που είχαν συρρεύσει στην πλατεία Μαγιακόφσκι της Μόσχας στις 28 Μαρτίου του 1991, για να συμμετάσχουν σε μια συγκέντρωση υπέρ του Γέλτσιν. Ο Σοβιετικός πρόεδρος Μιχαήλ Γκορμπατσόφ είχε τραβήξει δημόσια το αφτί του Γέλτσιν· επίσης είχε εκδώσει ένα διάταγμα που απαγόρευε τις διαδηλώσεις στην πόλη. Εκείνη την ημέρα είχαν μπει στην πόλη τεθωρακισμένα που είχαν πάρει θέσεις έτσι ώστε να δυσκολεύουν όσο το δυνατόν περισσότερο τον κόσμο να κατευθυνθεί προς το σημείο του φιλοδημοκρατικού συλλαλητηρίου. Οι οργανωτές αντέδρασαν σπάζοντας το συλλαλητήριο στα δύο, για να διευκολύνουν τον κόσμο να φτάσει τουλάχιστον στο ένα από τα δύο σημεία. Ήταν η πρώτη μου επίσκεψη στη Μόσχα ύστερα από δέκα χρόνια εκπατρισμού. Έτυχε να μένω στο διαμέρισμα της γιαγιάς μου κοντά στην πλατεία Μαγιακόφσκι, που ήταν ένα από τα σημεία αυτά. Όταν βρήκα τον κεντρικό δρόμο, την Τβέρσκαγια, αποκλεισμένη, χώθηκα σε διάφορες αυλές, πέρασα από μια στοά και βρέθηκα καταμεσής του πλήθους. Δεν έβλεπα παρά τα κεφάλια των μπροστινών μου και μια

σειρά από σχεδόν πανομοιότυπα γκριζόμαυρα παλτά. Άκουγα όμως από τα μεγάφωνα μια βροντερή γυναικεία φωνή να μιλάει για το απαραβίαστο του συνταγματικού δικαιώματος του συνέρχεσθαι. Στράφηκα στον διπλανό μου, που κρατούσε στο ένα χέρι μια κίτρινη πλαστική σακούλα και στο άλλο ένα παιδί. «Ποια μιλάει;» ρώτησα. «Η Σταροβόιτοβα», απάντησε. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή η γυναικεία φωνή άρχισε να καθοδηγεί το πλήθος σε έναν πεντασύλλαβο ύμνο που έμοιαζε να αντηχεί σ' ολόκληρη την πόλη: «Ρω-σί-α! Γέλ-τσιν!». Μέσα σε λιγότερο από μισό χρόνο, η Σοβιετική Ένωση θα κατέρρεε και ο Γέλτσιν θα γινόταν ο ηγέτης μιας νέας, δημοκρατικής Ρωσίας. Το αναπόφευκτο αυτής της εξέλιξης είχε γίνει ολοφάνερο σε πολλούς, ανάμεσα σ' αυτούς και σ' εμένα, εκείνη τη μαρτιάτικη μέρα, όταν ο μοσχοβίτικος λαός είχε αφηφήσει την κομμουνιστική κυβέρνηση και τα τεθωρακισμένα της, επιμένοντας να εκφράσει δημόσια την άποψή του.

Δεν θυμάμαι πότε ακριβώς γνώρισα την Γκαλίνα προσωπικά, αλλά γίναμε φίλες τη χρονιά που δίδασκε στο Μπράουν: ήταν τακτική επισκέπτρια στο σπίτι του πατέρα μου στην περιοχή της Βοστόνης· εγώ εκείνη την εποχή πηγαίνοερχόμουν μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Μόσχας και η Γκαλίνα έγινε κάτι σαν μέντοράς μου στον κόσμο της ρωσικής πολιτικής, αν και πότε πότε διαμαρτυρόταν πως είχε επιστρέψει εξ ολοκλήρου στην ακαδημαϊκή ζωή. Οι διαμαρτυρίες εκείνες πρέπει να τέλειωσαν το Δεκέμβριο του 1994, όταν ο Γέλτσιν εξαπέλυσε στρατιωτική επίθεση εναντίον της αποσχισθείσας δημοκρατίας της Τσετσενίας: οι άνθρωποι που τον συμβούλευαν τώρα, τον είχαν προφανώς διαβεβαιώσει πως η εξέγερση μπορούσε να κατασταλεί γρήγορα και ανώδυνα για το ομοσπονδιακό κέντρο. Η Γκαλίνα θεώρησε τον πόλεμο σίγουρη καταστροφή, όπως και ήταν, και τη μεγαλύτερη μέχρι εκείνη τη στιγμή απειλή για

τη ρωσική δημοκρατία. Την άνοιξη πήγε στα Ουράλια για να προεδρεύσει σ' ένα συνέδριο με στόχο την αναβίωση του πολιτικού της κόμματος, της Δημοκρατικής Ρωσίας, που κάποτε ήταν η μεγαλύτερη πολιτική δύναμη της χώρας. Κάλυψα το συνέδριο για την κορυφαία ρωσική εφημερίδα της εποχής, αλλά καθ' οδόν προς την πόλη Τσελγιάμπινσκ –ένα ταξίδι που συνεπαγόταν πτήση τριών ωρών και άλλες τρεις ώρες με το λεωφορείο– κατάφερα να πέσω θύμα κλοπής. Έφτασα στο Τσελγιάμπινσκ γύρω στα μεσάνυχτα, ταραγμένη και άφραγκη, και μπαίνοντας στο ξενοδοχείο έπεσα πάνω στην Γκαλίνα: είχε μόλις βγει από τεταμένες συνεδριάσεις μιας ολόκληρης μέρας. Προτού προλάβω να πω το παραμικρό, με έσυρε στο δωμάτιό της, όπου μου έβαλε στο χέρι ένα ποτήρι βότκα και κάθισε σ' ένα γυάλινο τραπεζάκι για να μου φτιάξει κάμποσα μικρά σαντουιτσάκια με σαλάμι. Μου δάνεισε χρήματα για το εισιτήριο επιστροφής στη Μόσχα.

Ήταν φανερό πως η Γκαλίνα έτρεφε για μένα μητρικά αισθήματα –ήμουν συνομήλικη του γιου της, ο οποίος είχε μετακομίσει στην Αγγλία με τον πατέρα του ακριβώς την εποχή που η μητέρα του είχε αρχίσει να αναδεικνύεται στην πολιτική–, αλλά η σκηνή με τα σάντουιτς σήμαινε και κάτι άλλο: σε μια χώρα όπου τα πολιτικά πρότυπα κυμαίνονταν από τον κομισάριο με το πέτσινο μπουφάν μέχρι τον ξεκουτιασμένο απαράτσιακ, η Γκαλίνα προσπαθούσε να είναι ένα πλάσμα εντελώς καινούριο, μια πολιτικός που να είναι ταυτόχρονα και άνθρωπος. Σε ένα ρωσικό φεμινιστικό συνέδριο, σοκάρισε το ακροατήριο σηκώνοντας τη φούστα της για να δείξει τα πόδια της: προσπαθούσε να αποδείξει πως ένας άντρας πολιτικός που την είχε κατηγορήσει πως ήταν στραβοκάνα έκανε λάθος. Μίλησε σ' ένα από τα πρώτα πολυτελή ρωσικά περιοδικά για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι υπέρβαροι, όπως η ίδια, όταν πρέπει να

διαλέξουν ρούχα. Ταυτόχρονα, ακολουθούσε τη νομοθετική της ατζέντα με μανία, με πείσμα. Στα τέλη του 1997, για παράδειγμα, προσπάθησε και πάλι να περάσει το νόμο για την κάθαρση – και απέτυχε ξανά. Το 1998, απορροφήθηκε από μια έρευνα για τη χρηματοδότηση των προεκλογικών εκστρατειών ορισμένων από τους ισχυρότερους πολιτικούς της αντιπάλους, συμπεριλαμβανομένου του κομμουνιστή προέδρου της Δούμας, της Κάτω Βουλής. (Το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν και πάλι νόμιμο, και δημοφιλές.)

Την είχα ρωτήσει γιατί είχε αποφασίσει να επιστρέψει στην πολιτική, όταν ήξερε κάλλιστα πως ποτέ ξανά δεν θα αποκτούσε την επιρροή που διέθετε κάποτε. Είχε προσπαθήσει πολλές φορές να μου απαντήσει, πάντα όμως κόμπιαζε όταν μου εξηγούσε τα κίνητρό της. Τελικά, μου τηλεφώνησε από ένα νοσοκομείο όπου θα υποβαλλόταν σε μια επέμβαση: λίγο προτού τη ναρκώσουν, προσπαθούσε να καθορίσει τη στάση της απέναντι στη ζωή και είχε καταλήξει σε μια εικόνα που της άρεσε. «Υπάρχει ένας αρχαίος ελληνικός μύθος για τις Άρπυιες», μου είπε. «Είναι σκιές που ζωντανεύουν μόνο αν πιουν ανθρώπινο αίμα. Η ζωή των λογίων είναι ζωή σκιάς. Όταν συμμετέχεις στη διαμόρφωση του μέλλοντος, ακόμα κι ενός μικρού τμήματος του μέλλοντος –και αυτό είναι η πολιτική–, τότε είναι που μπορεί η σκιά να ζωντανέψει. Για να γίνει όμως αυτό, πρέπει να πει αίμα, συμπεριλαμβανομένου του δικού σου».

ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΑ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΗΣ ΚΕΪΤ προς το ραδιοκασετόφωνο, που κροτάλιζε ελαφρά, σαν να το ζόριζαν τα λόγια που έβγαιναν από τα ηχεία του. Ο εκφωνητής των ειδήσεων έλεγε πως η Γκαλίνα είχε πέσει νεκρή από πυροβολισμούς λίγες ώρες νωρίτερα, στο κλιμακοστάσιο της πολυκατοικίας της στην Αγία Πετρούπολη, όπου είχε πάει αεροπορικώς

εκείνο το βράδυ. Μαζί με το νομικό της σύμβουλο Ρουσλάν Λίνκοφ, είχαν περάσει από το σπίτι των γονιών της για μια σύντομη επίσκεψη και μετά είχαν κατευθυνθεί προς το διαμέρισμά της, στην Κανάλ Γκριμπογέντοβα, έναν από τους πιο όμορφους δρόμους της πόλης. Όταν μπήκαν στο κτίριο, το κλιμακοστάσιο ήταν σκοτεινό: οι δολοφόνοι που περίμεναν στη σκάλα είχαν βγάλει τους λαμπτήρες. Παρ' όλα αυτά άρχισαν να ανεβαίνουν τα σκαλιά, μιλώντας για μια μήνυση που είχε καταθέσει πρόσφατα εναντίον της Γκαλίνα ένα εθνικιστικό κόμμα. Μετά ακούστηκε ένας ξερός κρότος και άστραψε ένα φως. Η Γκαλίνα σταμάτησε να μιλάει. Ο Ρουσλάν ούρλιαξε «Τι κάνετε;» και όρμησε προς την πηγή του φωτός και του ήχου. Δέχτηκε τις δύο επόμενες σφαιρές.

Κατά τα φαινόμενα, ο Ρουσλάν είχε χάσει προσωρινά τις αισθήσεις του και μετά τις είχε ανακτήσει, ίσα ίσα για να τηλεφωνήσει από το κινητό του σ' ένα δημοσιογράφο. Ο δημοσιογράφος ήταν εκείνος που κάλεσε την αστυνομία. Και τώρα, η φωνή από το ραδιοκασετόφωνο έλεγε πως η Γκαλίνα ήταν νεκρή και ο Ρουσλάν, τον οποίο επίσης γνώριζα και συμπαθούσα, στο νοσοκομείο, σε κρίσιμη κατάσταση.

ΑΝ ΤΟΥΤΟ ΕΔΩ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΗΤΑΝ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ, κατά πάσα πιθανότητα η ηρωίδα μου θα είχε παρατήσει τα πάντα στο άκουσμα του θανάτου της φίλης της και, έχοντας ήδη καταλάβει πως η ζωή είχε αλλάξει για πάντα, θα είχε σπεύσει να κάνει κάτι – οτιδήποτε θα έδινε στη στιγμή το πραγματικό της νόημα. Στην αληθινή ζωή, σπάνια καταλαβαίνουμε ποτέ αλλάζει αμετάκλητα η ζωή μας ή πώς πρέπει να συμπεριφερθούμε όταν χτυπάει η τραγωδία. Πήγα να διαλέξω είδη μπάνιου για το νέο μου διαμέρισμα. Μόνο όταν ο αρχιμάστορας, που είχε έρθει μαζί μου, είπε «Άκουσες για

τη Σταροβόιτοβα;» έμεινα ακίνητη. Θυμάμαι πως κατέβασα το βλέμμα στις μπότες μου και στο χιόνι, γκριζο και σκληρό κάτω από τα πόδια χιλιάδων επίδοξων ιδιοκτητών σπιτιών. «Είχαμε υπογράψει συμβόλαιο για να της φτιάξουμε ένα γκαράζ», είπε. Για κάποιο λόγο, ήταν τότε, όταν σκέφτηκα πως η φίλη μου δεν θα χρειαζόταν ποτέ πια γκαράζ, που κατάλαβα πόσο αβοήθητη, πόσο τρομαγμένη και θυμωμένη ένιωθα. Πήρα το αυτοκίνητό μου, πήγα στο σταθμό του τρένου κι έφυγα για την Αγία Πετρούπολη, για να προσπαθήσω να γράψω την ιστορία αυτού που είχε συμβεί στην Γκαλίνα Σταροβόιτοβα.

Τα δύο επόμενα χρόνια θα περνούσα πολλές συνεχόμενες εβδομάδες στην Αγία Πετρούπολη. Είχα στα χέρια μου άλλη μια ιστορία που κανείς δεν είχε ξαναπεί – μόνο που ήταν πολύ μεγαλύτερη απ' όσες είχα γράψει ως τότε, πολύ μεγαλύτερη κι από την ιστορία της δολοφονίας, εν ψυχρώ, μιας από τις γνωστότερες πολιτικούς της χώρας. Αυτό που ανακάλυψα στην Αγία Πετρούπολη ήταν μια πόλη – η δεύτερη μεγαλύτερη της Ρωσίας – που αποτελούσε κράτος εν κράτει. Ένα μέρος όπου η ΚGB – η οργάνωση ενάντια στην οποία η Σταροβόιτοβα είχε δώσει την πιο σημαντική και την πιο μάταιη μάχη της – ήταν πανίσχυρη. Ντόπιοι πολιτικοί και δημοσιογράφοι πίστευαν πως τα τηλέφωνα τους ήταν παγιδευμένα, και φαίνεται πως είχαν δίκιο. Ήταν ένα μέρος όπου η δολοφονία σημαντικών προσωπικοτήτων του πολιτικού και του επιχειρηματικού κόσμου αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο. Και ένα μέρος όπου όταν μια επιχειρηματική συμφωνία στράβωνε, εύκολα μπορούσε να καταλήξει κανείς πίσω από τα σίδερα. Με άλλα λόγια, ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτό που και η ίδια η Ρωσία θα γινόταν σε μερικά χρόνια, από τη στιγμή που θα άρχιζαν να την κυβερνούν οι ίδιοι που κυβερνούσαν την Αγία Πετρούπολη στη δεκαετία του 1990.

Δεν έμαθα ποτέ ποιος διέταξε τη δολοφονία της Γκαλίνα Σταροβόιτοβα (οι δύο άνθρωποι που καταδικάστηκαν χρόνια αργότερα για το φόνο ήταν απλώς πληρωμένοι δολοφόνοι). Ούτε το γιατί έμαθα. Αυτό που έμαθα ήταν πως σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ενώ νέοι άνθρωποι σαν κι εμένα έχτιζαν μια νέα ζωή σε μια νέα χώρα, δίπλα στο δικό μας κόσμο υπήρχε ένας άλλος, παράλληλος. Η Αγία Πετρούπολη είχε διατηρήσει και είχε τελειοποιήσει πολλά από τα βασικά χαρακτηριστικά του σοβιετικού καθεστώτος: ήταν ένα σύστημα διακυβέρνησης που λειτουργούσε για να εξοντώνει τους εχθρούς του – ένα παρανοϊκό, κλειστό σύστημα που πάλευε να ελέγχει τα πάντα και να εξολοθρεύει οτιδήποτε δεν μπορούσε να ελέγξει. Ήταν αδύνατον να προσδιορίσω τι ακριβώς ήταν αυτό που είχε σκοτώσει τη Σταροβόιτοβα, ακριβώς επειδή η στάση της ως εχθρού του συστήματος την είχε σημαδέψει, την είχε καταδικάσει. Είχα βρεθεί σε πολλές εμπόλεμες ζώνες, είχα δουλέψει κάτω από πυρά ελεύθερων σκοπευτών, αυτή η ιστορία όμως ήταν η πιο τρομακτική που είχα κληθεί ποτέ να γράψω: ποτέ πριν δεν είχα αναγκαστεί να περιγράψω μια πραγματικότητα τόσο άδεια από συναισθήματα και τόσο σκληρή, τόσο ξεκάθαρη και τόσο ανελέητη, τόσο διεφθαρμένη και τόσο απόλυτα αδυσώπητη.

Μέσα σε λίγα χρόνια, ολόκληρη η Ρωσία θα ζούσε μέσα σ' αυτή την πραγματικότητα. Το πώς έγινε αυτό, είναι η ιστορία που θα πω σε τούτο το βιβλίο.

[Ένα]

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΥΧΗ

Φανταστείτε να έχετε μια χώρα και κανέναν να την κυβερνήσει. Αυτή ήταν η δυσάρεστη θέση στην οποία νόμιζαν ότι βρίσκονταν το 1999 ο Μπορίς Γέλτσιν και ο στενός του περίγυρος.

Ο Γέλτσιν ήταν πολύ καιρό άρρωστος. Είχε υποστεί αρκετές καρδιακές προσβολές και είχε υποβληθεί σε εγχείρηση ανοιχτής καρδιάς λίγο μετά την επανεκλογή του για δεύτερη θητεία, το 1996. Ο περισσότερος κόσμος πίστευε πως έπινε πολύ – ένα κοινό και εύκολα αναγνωρίσιμο ρωσικό βίτσιο, αν και κάποιοι από το στενό του περιβάλλον επέμεναν πως οι περιστασιακές κρίσεις αποπροσανατολισμού και εσωστρέφειας οφείλονταν στις χρόνιες ασθένειές του και όχι στο ποτό. Όποιος κι αν ήταν ο λόγος, ο Γέλτσιν είχε αρχίσει να λέει ασυναρτησίες ή είχε εξαφανιστεί στη διάρκεια πολλών επίσημων επισκέψεων, καταστενοχωρώντας τους υποστηρικτές του και απογοητεύοντας τους ψηφοφόρους του.

Το 1999, ο Γέλτσιν, με τη δημοτικότητά του καταβαραθρωμένη σε μονοψήφια ποσοστά, δεν θύμιζε πια σε τίποτα τον αλλοτινό πολιτικό. Χρησιμοποιούσε ακόμα πολλές από τις μεθόδους που τον είχαν κάνει κάποτε μεγάλο, καταφεύγοντας σε αναπάντεχους πολιτικούς διορισμούς, εναλλάσσοντας περιόδους παρεμβατικής διακυβέρνησης και φιλελευθερισμού, κάνοντας χρήση της πληθωρικής προσωπικότητάς του – τώρα πια όμως έμοιαζε με τυφλωμένο πυγμάχο που παράδερνε πάνω στο ριγκ, καταφέροντας χτυπήματα σε φανταστικούς στόχους και χάνοντας τους πραγματικούς.

Κατά το δεύτερο μισό της δεύτερης θητείας του, ο Γέλτσιν έκανε απανωτούς και εσπευσμένους ανασχηματισμούς της κυβέρνησής του. Απέλυσε έναν πρωθυπουργό που κατείχε έξι χρόνια το αξίωμα αυτό, αντικαθιστώντας τον μ' έναν άγνωστο τριανταεξάχρονο, μόνο και μόνο για να επαναφέρει τον παλιό πρωθυπουργό έξι μήνες αργότερα – και να τον αντικαταστήσει ξανά σε τρεις εβδομάδες. Ο Γέλτσιν έχριζε τον ένα διάδοχο μετά τον άλλο, για να απογοητευτεί απ' όλους «δημοσία», κατά τρόπο που έφερνε σε πολύ δύσκολη θέση τόσο το αντικείμενο της δυσαρέσκειάς του όσο και όποιον γινόταν μάρτυρας στην επίδειξη της δυσφορίας του.

Όσο πιο αλλοπρόσαλλος γινόταν ο πρόεδρος, τόσο περισσότερους εχθρούς αποκτούσε – και τόσο περισσότερο συνασπίζονταν οι εχθροί του. Ένα χρόνο πριν από τη λήξη της δεύτερης και τελευταίας θητείας του, ο Γέλτσιν βρέθηκε στην κορυφή μιας πολύ εύθραυστης πυραμίδας. Οι πολλοί ανασχηματισμοί του είχαν εξαναγκάσει σε έξοδο πολλές γενιές επαγγελματιών πολιτικών· σε πολλά υπουργεία και ομοσπονδιακές υπηρεσίες είχαν τεθεί τώρα επικεφαλής άτομα-μετριότητες νεαρής ηλικίας που είχαν καλύψει τα κενά μέχρι την κορυφή. Οι πιστοί σύμμαχοι του Γέλτσιν ήταν πια τόσο λίγοι και τόσο απομονωμένοι, που ο τύπος

τους αποκαλούσε «η Οικογένεια»· περιλάμβαναν την κόρη του Γέλτσιν, Τατιάνα· τον προσωπάρχη του, Αλεξάντρ Βολόσιν· τον πρώην προσωπάρχη του Βαλεντίν Γιουμάσεφ, τον οποίο θα παντρευόταν αργότερα η Τατιάνα· έναν άλλο πρώην προσωπάρχη, τον οικονομολόγο και αρχιτέκτονα των ρωσικών ιδιωτικοποιήσεων Ανατόλι Τσουμπάις· και τον επιχειρηματία Μπορίς Μπερεζόφσκι. Από τη μισή ντουζίνα των λεγόμενων *ολιγαρχών* –των επιχειρηματιών που είχαν θησαυρίσει επί Γέλτσιν και τον είχαν ξεπληρώσει ενορχηστρώνοντας την εκστρατεία επανεκλογής του– ο Μπερεζόφσκι ήταν ο μόνος που παρέμενε σταθερά στο πλευρό του προέδρου.

Ο Γέλτσιν δεν είχε δικαίωμα τρίτης θητείας, ούτε ήταν σε αρκετά καλή κατάσταση ώστε να το επιδιώξει, και είχε κάθε λόγο να φοβάται έναν εχθρικό διάδοχο. Ο Γέλτσιν δεν ήταν απλώς ένας μη δημοφιλής πρόεδρος· ήταν ο πρώτος πολιτικός που οι Ρώσοι είχαν ποτέ εμπιστευτεί – και η απογοήτευση που ένιωθε τώρα ο λαός του ήταν εξίσου τεράστια με την υποστήριξη που απολάμβανε εκείνος κάποτε.

Η χώρα ήταν ρημαγμένη, πληγωμένη και απογοητευμένη. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 είχε γνωρίσει την ελπίδα και την ενότητα, με αποκορύφωμα τον Αύγουστο του 1991, όταν ο λαός νίκησε τη χούντα που απειλούσε την εξουσία του Γκορμπατσόφ. Είχε επενδύσει τις ελπίδες του στον Μπορίς Γέλτσιν, το μόνο Ρώσο πολιτικό στην ιστορία που είχε εκλεγεί ελεύθερα. Σε αντάλλαγμα, ο λαός της Ρωσίας πήρε υπερπληθωρισμό που καταβρόχθισε μέσα σε λίγους μήνες οικονομίες μιας ζωής· γραφειοκράτες και επιχειρηματίες που έκλεβαν δημοσίως το κράτος και ο ένας τον άλλο· και κοινωνικοοικονομική ανισότητα σε κλίμακα που δεν είχαν ξαναδεί. Το χειρότερο απ' όλα ήταν πως πολλοί, ίσως οι περισσότεροι, Ρώσοι έχασαν κάθε αίσθηση βεβαιότητας για το μέλλον τους – και μαζί, την αίσθηση

ενότητας που τους είχε συνοδεύσει στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Η κυβέρνηση του Γέλτσιν έκανε το μεγάλο λάθος να μη σκύψει πάνω από τον πόνο και το φόβο της χώρας. Σ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, ο Γέλτσιν, που ήταν πραγματικός λαϊκιστής, κυκλοφορώντας με λεωφορεία και ανεβαίνοντας σε τανκς –κάθε φορά ανάλογα με τις απαιτήσεις της κατάστασης–, αποσυρόταν ολοένα και περισσότερο σ' έναν αδιapέραστο και στενά φρουρούμενο κόσμο από μαύρες λιμουζίνες και κλειστές συσκέψεις. Ο πρώτος του πρωθυπουργός, ο λαμπρός νεαρός οικονομολόγος Γεγκόρ Γκαϊντάρ, που έγινε η επιτομή της μετασοβιετικής οικονομικής μεταρρύθμισης, ξεκαθάρισε δημοσίως πως θεωρούσε το λαό πολύ βλάκα για να συμμετάσχει σε μια συζήτηση περί μεταρρύθμισης. Ο λαός της Ρωσίας, ουσιαστικά εγκαταλελειμμένος από τους ηγέτες του την ώρα του πόνου του, αναζήτησε παρηγοριά στη νοσταλγία – όχι τόσο στην κομμουνιστική ιδεολογία, που είχε εξαντλήσει πριν από πολλές δεκαετίες όλες τις δυνατότητές της να εμπνέει, αλλά σε μια λαχτάρα ανάκτησης του κύρους που είχε η Ρωσία ως υπερδύναμη. Το 1999, υπήρχε πια στον αέρα μια ολοφάνερη επιθετικότητα, κι αυτός ήταν σε μεγάλο βαθμό ο λόγος που ο Γέλτσιν και η Οικογένεια είχαν δικαιολογημένα τρομοκρατηθεί.

Η οδύνη και η επιθετικότητα έχουν έναν τρόπο να τυφλώνουν τον κόσμο. Έτσι, ο λαός της Ρωσίας σε μεγάλο βαθμό ξεχνούσε τα πραγματικά επιτεύγματα της δεκαετίας Γέλτσιν. Παρά τις πολλές –πάρα πολλές– αλλαγές κατεύθυνσης που είχαν γίνει καθ' οδόν, η Ρωσία είχε καταφέρει να ιδιωτικοποιήσει πολλές επιχειρήσεις – και οι μεγαλύτερες ιδιωτικοποιημένες εταιρείες είχαν μετατραπεί σε ανταγωνιστικές. Παρά την αύξηση των ανισοτήτων, η μεγάλη πλειονότητα των Ρώσων είχε γνωρίσει συνολικά βελτίωση στη ζωή της: ο αριθμός των νοικοκυριών με τηλεόραση, πλυντήριο και ψυ-

γείο αυξήθηκε· ο αριθμός των ιδιωτικών αυτοκινήτων διπλασιάστηκε· ο αριθμός των ανθρώπων που ταξίδευαν στο εξωτερικό για τουρισμό σχεδόν τριπλασιάστηκε μεταξύ 1993 και 2000. Τον Αύγουστο του 1998 η Ρωσία είχε δηλώσει αδυναμία αποπληρωμής των χρεών της κι αυτό είχε προκαλέσει μια σύντομη αλλά σημαντική αύξηση του πληθωρισμού· έκτοτε όμως η οικονομία βρισκόταν σε ανάπτυξη.

Τα μέσα ενημέρωσης άνθιζαν: μέσα σε παραδόξως συντομότατο διάστημα, οι Ρώσοι είχαν μάθει να κάνουν εξελιγμένη, όμορφη τηλεόραση και είχαν δημιουργήσει αμέτρητα πιεστήρια και πολλά εκκολλαπτόμενα ηλεκτρονικά έντυπα. Πολλά, αν και όχι όλα τα προβλήματα υποδομών της χώρας είχαν λυθεί: τα διαστικά τρένα πηγαινοέρχονταν και πάλι στην ώρα τους, η ταχυδρομική υπηρεσία λειτουργούσε, ο αριθμός των νοικοκυριών με σταθερό τηλέφωνο αυξανόταν. Μια ρωσική εταιρεία, ένας πάροχος κινητής τηλεφωνίας που είχε ιδρυθεί το 1992, είχε εισαγάγει τις μετοχές της στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης και τα είχε πάει πολύ καλά.

Ωστόσο, η κυβέρνηση έμοιαζε τελείως ανίκανη να πείσει το λαό πως τα πράγματα ήταν όντως καλύτερα σε σχέση με δύο χρόνια νωρίτερα, και ασφαλώς καλύτερα σε σχέση με μια δεκαετία νωρίτερα. Το αίσθημα αβεβαιότητας που ένιωθαν οι Ρώσοι από τότε που η Σοβιετική Ένωση είχε συντριβεί κάτω από τα πόδια τους ήταν τόσο μεγάλο, που κάθε απώλεια έμοιαζε να επιβεβαιώνει την προσδοκία μιας καταστροφής, ενώ κάθε κέρδος μετατρέπόταν σε φόβο για παραπέρα απώλεια. Ο Γέλτσιν δεν είχε για να βασιστεί παρά τις λαϊκίστικες μεθόδους του: δεν μπορούσε να προκαλέσει ή να αναδιαμορφώσει τις προσδοκίες· δεν μπορούσε να καθοδηγήσει τη χώρα στην ανεύρεση νέων ιδανικών και νέας ρητορικής. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να δώσει στο λαό αυτό που ήθελε.

Κι αυτό που ήθελε ο λαός σίγουρα δεν ήταν ο Γέλτσιν. Δεκάδες εκατομμύρια Ρώσοι τον θεωρούσαν προσωπικά υπεύθυνο για κάθε κακό που τους είχε συμβεί τα προηγούμενα δέκα χρόνια, για τις χαμένες ελπίδες και τα τσακισμένα τους όνειρα –κατά τα φαινόμενα, ακόμα και για τα χαμένα τους νιάτα– και τον μισούσαν με πάθος. Οποιοσδήποτε έπαιρνε το τιμόνι της χώρας μετά τον Γέλτσιν μπορούσε να κερδίσει εύκολη δημοτικότητα στέλνοντάς τον στο δικαστήριο. Αυτό που ο άρρωστος πρόεδρος φοβόταν περισσότερο ήταν πως ένα πολιτικό κόμμα ονόματι Οτέσσεστβο - Φσια Ροσία (Πατρίδα - Ολόκληρη η Ρωσία· το όνομα, ένα υβρίδιο δύο πολιτικών οργανώσεων, ακούγεται στα ρωσικά εξίσου άκομφο όσο και σε κάθε άλλη γλώσσα), με επικεφαλής έναν πρώην πρωθυπουργό και διάφορους δημάρχους και κυβερνήτες, θα ερχόταν στην εξουσία και θα έπαιρνε εκδίκηση από τον Γέλτσιν και την Οικογένεια – και πως θα μπορούσε να περάσει την υπόλοιπη ζωή του στη φυλακή.

Τότε ήταν που εμφανίστηκε ο Βλαντίμιρ Πούτιν.

Σύμφωνα με τον Μπερεζόφσκι, η Οικογένεια έφαχνε απεγνωσμένα για διάδοχο. Τεράστιες αντιθέσεις στοιχειώνουν αυτή την ιστορία. Μια πολύ μικρή ομάδα ανθρώπων, πολιορκημένη και απομονωμένη, έφαχνε κάποιον να αναλάβει τη μεγαλύτερη σε έκταση χώρα του κόσμου, με όλες τις πυρηνικές κεφαλές της και όλη την τραγική ιστορία της – και το μόνο πράγμα που καταπώς φαίνεται ήταν μικρότερο από τη λίστα των υποψηφίων ήταν ο κατάλογος των απαιτούμενων προσόντων. Όλοι όσοι διέθεταν πραγματικό πολιτικό κεφάλαιο και φιλοδοξία –όλοι όσοι διέθεταν προσωπικότητα αντίστοιχη της εν λόγω θέσης– είχαν ήδη εγκαταλείψει τον Γέλτσιν. Όλοι οι υποψήφιοι ήταν συνηθισμένοι άνθρωποι με γκρίζα κοστούμια.

Ο Μπερεζόφσκι ισχυρίζεται πως ο Πούτιν ήταν προστατευόμενός του. Όπως μου είπε στη βίλα του έξω από

το Λονδίνο –κράτησα την υπόσχεσή μου να ξεχάσω την ακριβή τοποθεσία μόλις θα επέστρεφα στην πόλη–, ο Μπερεζόφσκι είχε γνωρίσει τον Πούτιν το 1990, όταν επιδίωκε να επεκτείνει την επιχείρησή του στο Λένινγκραντ. Ο Μπερεζόφσκι ήταν πανεπιστημιακός καθηγητής που είχε γίνει έμπορος αυτοκινήτων. Η επιχείρησή του πουλούσε Λάντα – το όνομα που κόλλησαν οι Ρώσοι σ’ ένα προχειροφτιαγμένο αυτοκίνητο, αντιγραφή ενός παμπάλαιου Φιάτ. Έκανε επίσης εισαγωγές μεταχειρισμένων αυτοκινήτων από την Ευρώπη και έφτιαχνε συνεργεία για να επισκευάζει αυτά που πουλούσε. Ο Πούτιν, αναπληρωτής τότε του προέδρου του δημοτικού συμβουλίου, Ανατόλι Σομπτσάκ, είχε βοηθήσει τον Μπερεζόφσκι να ανοίξει ένα συνεργείο στο Λένινγκραντ και είχε αρνηθεί να λαδωθεί – κάτι που έφτανε για να τον θυμάται ο Μπερεζόφσκι. «Ήταν ο πρώτος γραφειοκράτης που δεν λαδωνόταν», με διαβεβαίωσε ο Μπερεζόφσκι. «Σοβαρά. Μου έκανε τεράστια εντύπωση».

Ο Μπερεζόφσκι απέκτησε τη συνήθεια να «περνάει» από το γραφείο του Πούτιν όποτε βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη – με δεδομένη τη φρενήρη φύση του Μπερεζόφσκι, οι επισκέψεις αυτές ήταν κατά πάσα πιθανότητα πραγματικά «περαστικές», με τον ολιγάρχη να εισβάλλει στο γραφείο, να φλυαρεί γεμάτος έξαψη και να φεύγει σαν κυνηγημένος, ίσως χωρίς καν να δίνει σημασία στις αντιδράσεις του οικοδεσπότη του. Όταν μίλησα με τον Μπερεζόφσκι, δυσκολευόταν να θυμηθεί κάτι που να του είχε πει ο Πούτιν. «Τον αντιλαμβάνομαι όμως σαν ένα είδος συμμάχου», είπε. Είχε εντυπωσιαστεί και από το γεγονός πως ο Πούτιν, που προβιβάστηκε σε αντιδήμαρχο της Αγίας Πετρούπολης όταν ο Σομπτσάκ έγινε δήμαρχος, αρνήθηκε αργότερα μια θέση κοντά στο νέο δήμαρχο όταν ο Σομπτσάκ δεν κατάφερε να επανεκλεγεί.

Όταν ο Πούτιν μετακόμισε στη Μόσχα, το 1996, για να πάρει μια κυβερνητική θέση στο Κρεμλίνο, οι δυο τους άρχισαν να βλέπονται πιο συχνά, στο κλειστό κλαμπ που διατηρούσε ο Μπερεζόφσκι στο κέντρο της πόλης. Ο Μπερεζόφσκι είχε χρησιμοποιήσει τις διασυνδέσεις του για να τοποθετηθούν σήματα «Απαγορεύεται η είσοδος» και στις δύο άκρες ενός οικοδομικού τετραγώνου, ουσιαστικά μετατρέποντας ένα κομμάτι ενός δρόμου της πόλης σε ιδιωτικό. (Οι κάτοικοι των πολυκατοικιών στην απέναντι πλευρά του δρόμου δεν μπορούσαν πια να πάνε νόμιμα με το αυτοκίνητό τους στο σπίτι τους.)

Όμως στις αρχές του 1999, ο Μπερεζόφσκι βρισκόταν πια υπό πολιορκία – όπως και η υπόλοιπη Οικογένεια, αλλά αυτός σε μεγαλύτερο βαθμό: ήταν ο μόνος απ’ όλους τους που απέδιδε αξία στη θέση του στη μοσχοβίτικη κοινωνία. Εγκλωβισμένος σε έναν απελπισμένο και κατά τα φαινόμενα χαμένο αγώνα εξουσίας με τον πρώην πρωθυπουργό Γεβγένι Πριμακόφ, που είχε τεθεί επικεφαλής του αντιγελτσινικού πολιτικού συνασπισμού, ο Μπερεζόφσκι είχε μετατραπεί σε παρία. «Είχε γενέθλια η γυναίκα μου, η Λένα», μου είπε. «Και αποφασίσαμε να μην καλέσουμε πολύ κόσμο επειδή δεν θέλαμε να αναγκάσουμε κανέναν να βάλει σε δοκιμασία τη σχέση του με τον Πριμακόφ. Έτσι ήμασταν μόνο μερικοί φίλοι. Και μετά μου λέει ο φρουρός ασφαλείας μου: “Μπορίς Αμπραμόβιτς, σε δέκα λεπτά θα έρθει ο Βλαντίμιρ Βλαντίμιροβιτς Πούτιν”. Και του λέω: “Τι έγινε;”. Και μου λέει: “Θέλει να ευχηθεί χρόνια πολλά στη Λένα”. Και εμφανίστηκε δέκα λεπτά αργότερα μ’ ένα μπουκέτο λουλούδια. Και του λέω: “Βολόντια,* γιατί το κάνεις αυτό; Αρκετά προβλήματα έχεις ήδη. Για να σε δουν

* Βολόντια, Βόβα, Βολόντκα και Βόβκα είναι υποκοριστικά του Βλαντίμιρ και αναφέρονται εδώ κατά αύξουσα σειρά οικειότητας.

το κάνεις;”. Και μου λέει: “Ναι, για να με δουν το κάνω”. Κι έτσι σφράγισε τη σχέση μας. Αρχικά με το ότι δεν δεχόταν να λαδωθεί. Μετά με το γεγονός ότι αρνήθηκε να εγκαταλείψει τον Σομπτσάκ. Και μετά, αυτό το περιστατικό, που μ’ έκανε να βεβαιωθώ πως ήταν καλός, ευθύς άνθρωπος – άνθρωπος της ΚGB, ναι, αλλά άνθρωπος». Ο Μπερεζόφσκι είχε ενθουσιαστεί μαζί του.

Ο Μπερεζόφσκι ήταν φτιαγμένος από το ίδιο καλούπι με άλλους Ρώσους επιχειρηματίες της πρώτης εποχής. Όπως όλοι τους, ήταν πολύ έξυπνος, μορφωμένος, και του άρεσε ο κίνδυνος. Όπως οι περισσότεροι από αυτούς, ήταν Εβραίος, πράγμα που τον είχε σημαδέψει από παιδί ως παρείσακτο. Όπως όλοι τους, διέθετε υπέρμετρη φιλοδοξία και απεριόριστη ενέργεια. Είχε διδακτορικό στα μαθηματικά και είχε ξεκινήσει την επιχειρηματική του δραστηριότητα με μια εταιρεία εισαγωγών, εξαγωγών και επισκευών αυτοκινήτων. Κινώντας πιστώσεις σε εποχές υπερπληθωρισμού, είχε ουσιαστικά καταχραστεί εκατομμύρια δολάρια από τη μεγαλύτερη αυτοκινητοβιομηχανία της Ρωσίας. Στις αρχές και στα μέσα της δεκαετίας του 1990 μπήκε στον τραπεζικό τομέα, συνέχισε να ασχολείται με τα αυτοκίνητα, απέκτησε μέρος μιας μεγάλης πετρελαϊκής εταιρείας και, το πιο σημαντικό, ανέλαβε το πηδάλιο της ρωσικής δημόσιας τηλεόρασης, δηλαδή του Καναλιού Ένα, του μεγαλύτερου της χώρας – πράγμα που του έδωσε ελεύθερη πρόσβαση στο 98% των ρωσικών νοικοκυριών.

Όπως και άλλοι ολιγάρχες, το 1996 ο Μπερεζόφσκι επένδυσε στην εκστρατεία επανεκλογής του Γέλτσιν. Αντίθετα με τους υπόλοιπους, διαπραγματεύτηκε την πρόσβασή του σε μια σειρά πολιτικών αξιωμάτων. Πηγαινοερχόταν σ’ όλη τη χώρα, μεσολαβώντας για την επίτευξη πολιτικών συμφωνιών, συμμετέχοντας σε διαπραγματεύσεις για την Τσετσενία και απολαμβάνοντας τα φώτα της δημοσιότητας.

Καλλιέργησε την εικόνα του ρυθμιστικού παράγοντα της διαδοχής, ασφαλώς μεγαλοποιώντας την επιρροή του και εξίσου ασφαλώς πιστεύοντας τα μισά απ' όσα έλεγε ή υπαινισσόταν την ώρα που τα έλεγε ή τα υπαινισσόταν. Δύο κατά σειρά γενιές ξένων ανταποκριτών στη Ρωσία πίστευαν πως ο Μπερεζόφσκι ήταν ο σκιώδης ηγέτης της Ρωσίας.

ΚΑΝΕΝΑΣ ΔΕΝ ΠΟΔΗΓΕΤΕΙΤΑΙ ΕΥΚΟΛΟΤΕΡΑ από κάποιον που μεγαλοποιεί την επιρροή που ασκεί ο ίδιος. Καθώς η Οικογένεια έψαχνε για το μελλοντικό ηγέτη της Ρωσίας, ξεκίνησε μια σειρά από συναντήσεις ανάμεσα στον Μπερεζόφσκι και τον Πούτιν. Εκείνη την εποχή ο Πούτιν ήταν πια επικεφαλής της μυστικής αστυνομίας της Ρωσίας. Ο Γέλτσιν είχε καρατομήσει τους γαλονάδες από παντού, επανειλημμένα, και η FSB –η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας, όπως ονομαζόταν τώρα η υπηρεσία που είχε διαδεχτεί την KGB– δεν αποτελούσε εξαίρεση. Αν πιστέψουμε τον Μπερεζόφσκι, αυτός ήταν που ανέφερε το όνομα του Πούτιν στον Βαλεντίν Γιουμάσεφ, τον προσωπάρχη του Γέλτσιν. «Του λέω: “Έχουμε τον Πούτιν, που ήταν στις μυστικές υπηρεσίες, δεν ήταν;”. Και ο Βάλια λέει: “Ναι, ήταν”, κι εγώ του λέω: “Κοίτα, νομίζω πως είναι μια λύση. Σκέψου το: είναι φίλος, στο κάτω κάτω”. Κι ο Βάλια λέει: “Μα είναι χαμηλόβαθμος”. Και του λέω: “Κοίτα, εδώ γίνεται επανάσταση, τα πάντα έχουν γίνει άνω κάτω, οπότε...”».

Ως περιγραφή της διαδικασίας λήψης απόφασης για το διορισμό του επικεφαλής στη σημαντικότερη υπηρεσία ασφαλείας μιας πυρηνικής δύναμης, η συζήτηση αυτή είναι τόσο παράλογη, που τείνω να την πιστέψω. Ο βαθμός του Πούτιν ήταν πράγματι χαμηλός: είχε φύγει από την ενεργό υπηρεσία ως αντισυνταγματάρχης και είχε προβιβαστεί

αυτόματα σε συνταγματάρχη όσο ήταν στην εφεδρεία. Αργότερα ισχυρίστηκε πως του προσφέρθηκαν τα αστέρια του στρατηγού όταν ανέλαβε την FSB και πως αρνήθηκε την τιμή. «Δεν χρειάζεται στρατηγός για να δίνει διαταγές στους συνταγματάρχες», είπε η γυναίκα του για να εξηγήσει την απόφασή του. «Χρειάζεται κάποιος που να μπορεί να το κάνει».

Είτε μπορούσε είτε όχι, ο Πούτιν σαφώς ένωθε ανασφαλώς στη θέση του στην FSB. Άρχισε αμέσως να διορίζει στις ανώτερες θέσεις της ομοσπονδιακής υπηρεσίας ανθρώπους που ήξερε από την KGB του Λένινγκραντ. Στο μεταξύ, δεν ένωθε ασφαλής ούτε καν μέσα στο γραφείο του: όποτε συναντιόταν με τον Μπερεζόφσκι, οι συζητήσεις τους γίνονταν σ' ένα φρέαρ ανελκυστήρα εν αχρηστία πίσω από το γραφείο του Πούτιν· ήταν το μόνο σημείο στο κτίριο όπου ο Πούτιν πίστευε πως οι συζητήσεις τους δεν ηχογραφούνταν. Μέσα σ' αυτό το μοναχικό και δυσλειτουργικό σκηνικό, ο Μπερεζόφσκι συναντιόταν με τον Πούτιν καθημερινά για να μιλήσουν για τη μάχη του με τον πρώην πρωθυπουργό Πριμακόφ – και, κάποια στιγμή, για την πιθανότητα να γίνει πρόεδρος της Ρωσίας. Ο πιθανός υποψήφιος αρχικά ήταν επιφυλακτικός, θυμάται ο Μπερεζόφσκι, ήταν όμως πρόθυμος ν' ακούσει. Μια φορά ο Πούτιν έκλεισε απρόσεκτα την πόρτα που χώριζε το φρέαρ από το χολ μπροστά στο γραφείο του και οι δυο τους κλειδώθηκαν μέσα. Ο Πούτιν άρχισε να κοπανάει τον τοίχο για να τους βγάλει κάποιος έξω.

Στο τέλος, ο Μπερεζόφσκι, που ήταν πλήρως πεπεισμένος πως εκπροσωπεί τη Ρωσία, έκανε την πρόταση στον Πούτιν. Τον Ιούλιο του 1999, ο Μπερεζόφσκι πήγε αεροπορικώς στο Μπιαρρίτς, στη νότια Γαλλία, όπου έκανε τις διακοπές του ο Πούτιν. «Του είχα τηλεφωνήσει προηγουμένως», θυμάται ο Μπερεζόφσκι. «Του είπα πως ήθελα να

πάω για να συζητήσουμε κάτι σοβαρό. Πήγα· έκανε διακοπές με τη γυναίκα και τις δύο κόρες του, που ήταν ακόμα πολύ μικρές, σ' εκείνα τα πολύ λιτά συγκροτήματα καταλυμάτων. Ήταν σαν πολυκατοικία ή σαν συγκρότημα ενοικιαζόμενων στούντιο. Μια κουζινούλα, ένα ή περισσότερα υπνοδωμάτια. Πραγματικά πολύ λιτό». Εκείνη την εποχή, οι Ρώσοι εκατομμυριούχοι, στους οποίους αναμφίβολα συμπεριλαμβανόταν ο Πούτιν, είχαν πια αποκτήσει τη συνήθεια να κάνουν διακοπές σε τεράστιες βίλες στην Κυανή Ακτή: γι' αυτό είχε εντυπωσιαστεί τόσο πολύ ο Μπερεζόφσκι με το σεμνό τρόπο διακοπών του Πούτιν.

«Περάσαμε ολόκληρη την ημέρα συζητώντας. Στο τέλος, είπε: “Εντάξει, ας το επιχειρήσουμε. Καταλαβαίνεις όμως πως πρέπει να μου το πει ο ίδιος ο Μπορίς Νικολάγεβιτς [Γέλτσιν]”».

Όλα αυτά έμοιαζαν με ένα παλιό ανέκδοτο των Εβραίων της ανατολικής Ευρώπης. Ένας προξενητής πλευρίζει έναν ηλικιωμένο ράφτη για να συζητήσει μαζί του την πιθανότητα να κανονίσει το γάμο της μεσαίας του κόρης με τον κληρονόμο της αυτοκρατορίας των Ρότσιλντ. Ο ράφτης προβάλλει διάφορες αντιρρήσεις: δεν έχει καμία δουλειά να παντρέψει τη μεσαία του κόρη πριν από τη μεγάλη, δεν θέλει να μετακομίσει η κόρη του μακριά από το σπίτι, δεν είναι σίγουρος πως οι Ρότσιλντ είναι τόσο ευσεβείς όσο θα έπρεπε να είναι ο σύζυγος της κόρης του. Ο προξενητής αντικρούει όλα τα επιχειρήματα με το δικό του: πρόκειται, στο κάτω κάτω, για τον κληρονόμο της περιουσίας των Ρότσιλντ. Τελικά, ο γερο-ράφτης υποχωρεί. «Υπέροχα», λέει ο προξενητής. «Τώρα δεν μένει παρά να μιλήσω στους Ρότσιλντ».

Ο Μπερεζόφσκι καθησύχασε τον Πούτιν. «Του λέω: “Βολόντια, τι κάθεσαι και λες; Αυτός μ' έστειλε εδώ πέρα, για να φροντίσω να μην έχουμε καμιά παρεξήγηση, για να μη

σ' το πει ο ίδιος και απαντήσεις, όπως μου έχεις απαντήσει εμένα τόσες φορές, λέγοντας πως δεν θέλεις". Έτσι, συμφώνησε. Γύρισα στη Μόσχα και είπα στον Γιουμάσεφ για την κουβέντα μας. Και λίγο αργότερα –δεν θυμάμαι πια πόσες μέρες αργότερα– γύρισε κι ο Πούτιν στη Μόσχα και συναντήθηκε με τον Μπορίς Νικολάγεβιτς. Και ο Μπορίς Νικολάγεβιτς είχε μια κάπως μπερδεμένη αντίδραση. Τουλάχιστον, θυμάμαι πως μου είπε ένα πράγμα: “Εντάξει φαίνεται, αλλά είναι κάπως μικροκαμωμένος”».

Η κόρη του Γέλτσιν, η Τατιάνα Γιουμάσεβα, θυμάται την ιστορία διαφορετικά. Σύμφωνα με τις δικές της αναμνήσεις, ο τότε προσωπάρχης του Γέλτσιν διαφωνούσε με τον πρώην προσωπάρχη, τον Τσουμπάις: συμφωνούσαν και οι δύο πως ο Πούτιν ήταν καλή επιλογή για διάδοχος, αλλά ο Τσουμπάις δεν πίστευε πως το ρωσικό κοινοβούλιο θα επικύρωνε τον Πούτιν ως πρωθυπουργό. Ενώ παρουσίαζαν ο καθένας την άποψή του στον Γέλτσιν, ο Μπερεζόφσκι πήρε το αεροπλάνο για το Μπιαρρίτς για να κάνει την πρόταση – επειδή ήθελε να πιστεύει ο Πούτιν και η υπόλοιπη χώρα πως αυτός ήταν ο ρυθμιστικός παράγοντας.

Όπως και οι άλλοι που συμμετείχαν στη διαδικασία επιλογής προεδρικού υποψηφίου, η Τατιάνα Γιουμάσεβα θυμάται τον πανικό με τον οποίο αντιμετώπιζαν την πολιτική κατάσταση και το μέλλον της χώρας. «Ο Τσουμπάις πίστευε πως η Δούμα δεν θα επικύρωνε τον Πούτιν. Θα γίνονταν τρεις ψηφοφορίες και μετά θα διαλυόταν το κοινοβούλιο.* Οι κομμουνιστές, μαζί με τον [πρώην πρωθυπουργό] Πριμακόφ και τον [δήμαρχο της Μόσχας Γιούρι] Λουζκόφ θα συγκέντρωναν μεγάλη πλειοψηφία στις επόμενες

* Το ρωσικό σύνταγμα επέτρεπε στον Γέλτσιν να καλέσει το σώμα σε τρεις ψηφοφορίες για την υποψηφιότητα του πρωθυπουργού και μετά να διαλύσει το κοινοβούλιο.

εκλογές, ίσως και αυτοδυναμία. Ύστερα, η χώρα θα βρισκόταν σε έναν ολισθηρό κατήφορο που θα οδηγούσε στην καταστροφή και θα μπορούσε να φτάσει ακόμα και στον εμφύλιο. Το καλύτερο σενάριο ήταν ένα νεο-κομμουνιστικό καθεστώς, ελαφρά προσαρμοσμένο σε πιο σύγχρονους όρους, αλλά οι επιχειρήσεις θα εθνικοποιούνταν ξανά, τα σύνορα θα έκλειναν, όπως και πολλά μέσα ενημέρωσης».

«Η κατάσταση βρισκόταν στα πρόθυρα της καταστροφής», περιέγραφε την κατάσταση ο Μπερεζόφσκι. «Είχαμε χάσει χρόνο και είχαμε χάσει το πλεονέκτημα που μας έδινε η θέση μας. Ο Πριμακόφ και ο Λουζκόφ οργανώνονταν σ' όλη τη χώρα. Περίπου πενήντα κυβερνήτες [από τους ογδόντα έναν] είχαν ήδη δηλώσει την υποστήριξή τους στην πολιτική τους κίνηση. Και ο Πριμακόφ ήταν ένα τέρας που ήθελε να αντιστρέψει όλα όσα είχαν επιτευχθεί εκείνα τα χρόνια».

Γιατί, αν η Οικογένεια θεωρούσε την κατάσταση απελπιστική, έβλεπε τον Πούτιν ως σωτήρα της; Ο Τσουμπάις έλεγε πως ήταν ο ιδανικός υποψήφιος. Ο Μπερεζόφσκι ολοφάνερα πίστευε πως ήταν εξαιρετική επιλογή. Ποιος νόμιζαν πως ήταν ο Πούτιν και γιατί πίστευαν πως είχε τα προσόντα να κυβερνήσει τη χώρα;

ΙΣΩΣ ΤΟ ΠΙΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ στην ανάρρηση του Πούτιν στην εξουσία να είναι πως οι άνθρωποι που τον ανέβασαν στο θρόνο ήξεραν γι' αυτόν μόνο λίγο περισσότερα απ' όσα ξέρετε εσείς. Ο Μπερεζόφσκι μου είπε πως ποτέ δεν θεώρησε τον Πούτιν φίλο και ποτέ δεν τον βρήκε ενδιαφέροντα ως άνθρωπο – πολύ βαριά δήλωση για έναν άνθρωπο τόσο εκρηκτικό, που συνήθως έλκει σταθερά και ενθουσιωδώς όσους διαθέτουν πνευματικές φιλοδοξίες στη σφαίρα επιρροής του και τους κρατά εκεί μαγνητισμένους. Το γεγονός

πως ο Μπερεζόφσκι δεν βρήκε ποτέ αρκετά ελκυστικό τον Πούτιν ώστε να προσπαθήσει να τον τραβήξει κοντά του υποδηλώνει πως ποτέ δεν αντιλήφθηκε έστω και μία σπίθα περιέργειας στον άλλο. Όταν όμως εξέταζε τον Πούτιν ως διάδοχο του Γέλτσιν, θεώρησε φαίνεται πως τα ίδια χαρακτηριστικά που τους είχαν κρατήσει σε απόσταση θα έκαναν τον Πούτιν ιδανικό υποψήφιο: ο Πούτιν, καθώς κατά τα φαινόμενα δεν διέθετε προσωπικότητα και δεν είχε ιδιαίτερα ενδιαφέροντα, θα ήταν εύπλαστος και πειθαρχημένος. Ο Μπερεζόφσκι δεν μπορούσε να έχει πέσει περισσότερο έξω.

Όσο για τον Τσουμπάις, αυτός είχε μια σύντομη γνωριμία με τον Πούτιν όταν ήταν οικονομικός σύμβουλος του δημάρχου Σομπτσάκ στην Αγία Πετρούπολη και ο Πούτιν είχε μόλις διοριστεί αντιδήμαρχος. Θυμόταν τον Πούτιν όπως ήταν την πρώτη χρονιά της συνεργασίας του με το δήμαρχο: εκείνη η χρονιά ήταν ιδιαίτερα φορτωμένη και ο Πούτιν ήταν ασυνήθιστα ενεργητικός και φιλοπερίεργος, κάνοντας συνεχώς ερωτήσεις. Ο Τσουμπάις είχε φύγει από την Αγία Πετρούπολη το Νοέμβριο του 1991 για να μπει στην κυβέρνηση, στη Μόσχα, και οι αρχικές του εντυπώσεις είχαν παραμείνει αμετάβλητες.

Και τι γνώριζε ο ίδιος ο Μπορίς Γέλτσιν για το διάδοχο που σύντομα θα έχριζε; Ήξερε πως ήταν ένας από τους λίγους που του είχαν παραμείνει πιστοί. Ήξερε πως προερχόταν από διαφορετική γενιά: αντίθετα με τον Γέλτσιν, τον εχθρό του τον Πριμακόφ και το στρατό των κυβερνητών του, ο Πούτιν δεν είχε βγει μέσα από τις γραμμές του Κομμουνιστικού Κόμματος και επομένως δεν είχε αναγκαστεί να αλλάξει δημοσίως πιστεύω όταν κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση. Έμοιαζε διαφορετικός: όλοι εκείνοι οι άνθρωποι, χωρίς καμία εξαίρεση, ήταν εύσωμοι και έδειχναν μόνιμα κουρασμένοι· ο Πούτιν –λεπτός, μικροκαμωμένος και τώρα

πια με τη συνήθεια να φοράει καλοραμμένα ευρωπαϊκά κοστούμια— έμοιαζε πολύ περισσότερο στη νέα Ρωσία που είχε υποσχεθεί ο Γέλτσιν στο λαό του δέκα χρόνια πριν. Ο Γέλτσιν ήξερε επίσης, ή νόμιζε πως ήξερε, ότι ο Πούτιν δεν θα επέτρεπε την ποινική δίωξη ή την καταδίωξη του ίδιου του Γέλτσιν όταν θα αποσυρόταν. Και αν ο Γέλτσιν εξακολουθούσε να διαθέτει έστω και ένα κλάσμα του κάποτε εξαιρετικού πολιτικού αισθητηρίου του, ήξερε πως στους Ρώσους θα άρεσε αυτός ο άνθρωπος που θα κληρονομούσαν, και που θα τους κληρονομούσε.

Όλοι μπορούσαν να προσδώσουν σ' αυτόν τον γκριζό άνθρωπο τα χαρακτηριστικά που ήθελαν να δουν σ' αυτόν.

Στις 9 Αυγούστου του 1999, ο Μπορίς Γέλτσιν διόρισε τον Βλαντίμιρ Πούτιν πρωθυπουργό της Ρωσίας. Μία εβδομάδα αργότερα επικυρώθηκε στη θέση από τη Δούμα με μεγάλη πλειοψηφία: αποδείχτηκε τόσο συμπαθής, ή τουλάχιστον αποδεκτός, όσο είχε διαισθανθεί ο Γέλτσιν.